

UOT – 091

Afaq Məmmədova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, f.ə.ü.f.d.

ROMANTİZMİN FƏLSƏFİ SƏPGİDƏ TƏDQIQININ AKTUALLIĞINA DAİR

Məqalədə romantizm cərəyanının mahiyyəti açıqlanır və fəlsəfi səpgidə onun tədqiqi məsələləri araşdırılır. Bildirilir ki, maarifçilik cərəyanının böhranından sonra neoklassik Avropa fəlsəfəsinin fundamental əsaslarını ilk olaraq açıqlayan və müəyyən qədər gerçəkləşdirməyə nail olan Romantizm cərəyanının universal sosio-mədəni cərəyan olmaq etibarilə müasir global mədəni məkanda və fəlsəfi fikir tarixində mühüm mərhələ kimi ətraflı tədqiq olunmağa başlandı. XVIII əsrin ortalarından etibarən global mədəni məkanda universal fenomen kimi Romantizmin son iki yüzillikdə mənəvi mədəniyyətin müxtəlif sahələrində aparıcı mədəni-tarixi hərəkətlərdən biri kimi çıxış etdiyi qeyd olunur.

XXI əsrin başlanğıcında müasir fəlsəfi vəziyyətin özünəməxsusluğu yeni fəlsəfənin özündən əvvəlki fəlsəfi-mədəni irsə münasibətinin dərk edilməsi ilə səciyyələnir. XX əsr klassik Avropa fəlsəfəsində rəşadətçilik klassik idealları ilə yanaşı Maarifçilik fəlsəfəsinin fundamental əsasları da böhrana uğramışdır. Belə bir şəraitdə, neoklassik Avropa fəlsəfəsinin fundamental əsaslarını ilk olaraq açıqlayan və müəyyən qədər gerçəkləşdirməyə nail olan Romantizm cərəyanının universal sosio-mədəni cərəyan olmaq etibarilə müasir global mədəni məkanda və fəlsəfi fikir tarixində mühüm mərhələ kimi tədqiqinə cəhd etmək tamamilə təbii və xüsusi aktuallıq kəsb edir, eləcə də, özünün dəyərləndirilməsinə haqq qazandırır.

XVIII əsrin ortalarından etibarən global mədəni məkanda universal fenomen kimi Romantizm son iki yüzillikdə mənəvi mədəniyyətin müxtəlif sahələrində aparıcı mədəni-tarixi hərəkətlərdən biri kimi çıxış etmişdir. Beləliklə, sosio-mədəni universal cərəyan kimi Romantizmin fəlsəfi səpgidə tədqiqi qini aktuallaşdırən amilləri aşağıdakı mülahizələrlə ümumiləşdirmək olar.

Əvvəla, dünya ictimai-fəlsəfi fikrinin inkişafında varislik prinsipinin tələblərinə əməl edilməsi zərurəti baxımından Romantizm cərəyanının ictimai-fəlsəfi fikir tarixində rolunun və nəhayət, Romantizmin dünya ictimai-fəlsəfi və bədii fikrinin sonrakı inkişafına təsirinin öyrənilməsi xüsusi önəm kəsb edir.

Digər tərəfdən, Romantizm cərəyanının tədqiqi onun mövcud olduğu global mədəni məkanda ölkənin ictimai-mədəni həyatında milli intibahın ayrılmaz tərkib hissəsi kimi ideoloji səpgidə təsir istiqaməti və gücü, siyasi həyata təsiri, görkəmli nümayəndələrini yetişdirən mənəvi zəmin, o zamanlı gerçəkliyin doğurduğu problemlərə onların adekvat, yaxud qeyri-adekvat münasibəti öyrənilmədiyindən xüsusi aktuallıq kəsb edir [4, s.173].

Tədqiqatın aktuallığı yalnız “daxili fəlsəfi” situasiya ilə deyil, həmçinin ictimai həyatda baş verən dərin ideoloji və praktiki xarakterli proseslərlə şərtlənir. Müasir cəmiyyətlərdə ictimai quruluşun rəşadətçi, nizamlanmış perspektivlərinə müəyyən inamsızlıq, sosial optimizmin yoxluğu və rəşadətçi səviyyədə əsaslandırılmış ictimai ideallara qarşı laqeydliyin mövcudluğu aydın şəkildə nəzərə çarpır. Bütün öncəki humanist dəyərlərin yüksək qiymətləndirilməsi proqramı artıq faktiki olaraq həyata keçmiş praktika kimi çıxış edir. Hazırda cəmiyyətin rəşadətçi əsaslar üzərində radikal sürətdə yenidən təşkilinin

əvvəllər əsaslandırılmış variantları, o cümlədən maarifçilik, marksist və pozitivist-siyentik baxışlar utopik istiqamətlər kimi artıq “öz vaxtını” keçirmişdir. Bu reallıq isə, romantik dünyagörüşün canlanması, və o cümlədən romantik utopiyaların müxtəlif variantlarda bərpası üçün əlverişli şərait və zəmin yaradır [5, s.67].

Fəlsəfi fikir tarixində Maarifçilikdən sonrakı mərhələ kimi səciyyələnən Romantizm öz mövcudluğu ərzində cəmiyyətin mənəvi həyatının bir çox sferalarına - bədii ədəbiyyata, fəlsəfəyə, musiqiyə, təsviri sənətə, teatra və habelə sosiologiya, tarixşünaslıq, tibb, təbiətşünaslıq və digər elm sahələrinə təsir etmişdir. O, gerçəkliyi bədii obrazlarla, rəşional və irrəşional mənimsəyən fəlsəfi, təbii, elmi, sosial, siyasi, estetik, etik biliklərlə birbaşa bağlı olmuşdur. Lakin istər Azərbaycan, istərsə də postsovet məkanında Romantizm ictimai inkişafın müəyyən mərhələsində çoxistiqamətli fikir cərəyanı, qanunauyğun proses kimi öyrənilməmiş, mənəvi mədəniyyətin bir çox ənənələrinin üzərindən sükutla keçilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əksər tədqiqatçılar Romantizmin sosio-mədəni hərəkət kimi inkişafını yalnız Qərbdə münəcər etmişdilər. Şərqdə Romantizmin görkəmli nümayəndələrinin dünyagörüşü fəlsəfi araşdırmanın tədqiqat obyektindən kənarda qalmışdır [3, s.211].

Müxtəlif ölkələrdə təzahür edən Romantizm yerli həyat və düşüncə tərzini, dünyanın qavranılması və mənimsənilməsi üsullarını, xalqın tarixi inkişaf yollarını, adət və ənənələrini, milli mənşəyini, dil və mədəniyyətini özündə əks etdirməklə spəsifiklik kəşb etmişdir. XIX əsrin ikinci yarısında formalaşan Şərq romantizminin bir qədər əvvəl yaranmış Avropa romantizmindən fərqlini də, fikrimizcə, bu yöndə axtarmaq vacibdir. Gerçəklik və onun inikası paralelini apararaq aydın görmək mümkündür ki, Şərq romantizmi göstərdiyimiz dövrdəki Şərq gerçəkliyinin zəruri tələbləri, xalqın düşdüüyü ağır müstəmləkə vəziyyətindən çıxış yollarının axtarılması zərurəti və milli mənlik şüurunun təşəkkülünün nəticəsi olaraq yaranmışdır. Lakin həm Qərbdə, həm də Şərqdə Romantizm cərəyanı Maarifçilik cərəyanı ilə bağlı olan ümidlərin puç olmasına reaksiya kimi meydana gəlmişdir. Gözlədikləri nəticəni gerçəklikdə görə bilməyən filosof və ədiblər cəmiyyətin dəyişdirilməsinin yeni yollarını axtarmağa başlayırlar. Bu baxımdan harada yaranmasından asılı olmayaraq Romantizm bütöv və tam bir cərəyandır. Xırda çalarlardan, bir sıra ziddiyyətli məqamlardan sərfnəzər etsək, söyləyə bilərik ki, Romantizm cərəyanı Şərqdə rəşionalizmin böhranına cavab olaraq meydana gəlmişdir. Qərbdə olduğı kimi, Şərq romantikləri də dünyanın, insanın və cəmiyyətin dərk olunmasında üstün yeri irrəşional momentlərə – təxəyyülə, dini vəhyə, intuisiyaya və s. verirlər. Lakin elə buradaca onu qeyd etməliyik ki, Şərq romantizmində Qərbdə nisbətən maarifçilik elementləri və sosial siyasi utopizm özünü daha bariz göstərir [6, s.152], qeyd etmək lazımdır ki, irrəşional idrak vasitələrini önə çəkmələrinə baxmayaraq, Şərq romantikləri özlərinin xəyali cəmiyyətlərinin qurulmasında aparıcı rol oynayacaq mükəmməl şəxsiyyət tipinin yaradılmasında elm, təhsil və maarifin mühüm əhəmiyyətə malik olduğunu müntəzəm surətdə qeyd etmişlər. Burada sanki mütəfəkkirlərin gördükləri və qavradıqları gerçəklik hadisələri və prosesləri ilə onların daxili aləminin məhsulu olan romantik gerçəklik arasındakı ziddiyyət təzahür edir.

Yeni minilliyin başlanğıcında postindustrializm və informasiya cəmiyyətinin qərarlaşması, planətarlaşma və inteqrasiyanın geniş vüsət alması təməl olaraq tarixi mənəvi mədəniyyətə söykənir. Mədəni dəyərlər və mənəvi sərvətlər sistemini aydın və əhatəli dərk etmədən, mənimsəmədən milli mədəniyyətlərin perspektivini və sosial inkişafın gələcək taleyini müəyyənləşdirmək mümkün olmazdı. Bu baxımdan milli mədəniyyətlərin mahiyyətini və inkişaf meyillərinin tam mənzərəsini formalaşdırmaq üçün ictimai və fəlsəfi fikrin bütün mərhələlərinin, eləcə də sosio-mədəni universal cərəyan olmaq etibarilə Romantizmin dərin tədqiqinə xüsusi ehtiyac duyulur.

XXI əsrdə geniş vüsət almış qloballaşma proseslərində mədəniyyətlərin dialoqunun milli və fərdi özünüdərkə, mənəvi dəyərlərə və mentalitə soykənməsinin araşdırılması, tarixi yaddaşla müasirliyin, varisliklə ənənəvilərin əlaqələndirilməsi baxımından millətlərin fərdi və milli mənlilik şüurunun formalaşmasının yönümü, üsul və vasitələrinin düzgün müəyyənəşdirilməsi, xalqların sosial və mənəvi yaddaşının obyektiv, qərəzsiz, düzgün nəzəri və metodoloji əsaslarla öyrənmək hazırda aktual məsələlərdən biridir. Bu baxımdan dünya mədəniyyətinin təkamülünə Romantizmin sosial, fəlsəfi və ideoloji təsirinin tədqiqi, bu istiqamətdə onun rolu və yerinin müəyyənəşdirilməsi tədqiqatımızı aktuallaşdıran amillərdəndir.

Romantizm cərəyanı mövcud tədqiqatlarda təkcə ədəbiyyatşünaslıq və incəsənət sahəsi çərçivəsində öyrənilməyindən onun qlobal sosial-mədəni məkanda universal hərəkət, fəlsəfi fikir tarixinin müəyyən mərhələsi kimi yeri müəyyən edilməmişdir. Tədqiqatçılar romantik siyasi iqtisad, romantik tarixşünaslıq, romantik dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq və s. epitetlərindən yeri gəldikcə istifadə etmiş, romantizmin incəsənət, əxlaqi və siyasi ideologiyadakı təzahürlərinə qismən, öləri də olsa, toxunsalar da, bütövlükdə sosio-mədəni universal cərəyan kimi Romantizmin bilik sahələrinə sirayəti, ideoloji-siyasi sferaya təsir gücünü müəyyən etməyə cəhd göstərməmişlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir romantik – Romantizm cərəyanının nümayəndəsi mənəvi mədəniyyətin müxtəlif sferasına nüfuz edən universal yaradıcılıq imkanına malik idi. Məsələn, Novalis ədəbi-bədii yaradıcılıqla yanaşı naturfəlsəfə, təbabət, riyaziyyatla məşğul olurdu. Tik şair, dramaturq və ədəbiyyat tənqidçisi idi, Şelling fəlsəfə ilə poeziyanı vəhdətə gətirməyə cəhd edirdi. Ritter fizik olmaqla yanaşı gözəl şair idi. Avqust və Fridrix Şlegel qardaşları filologiya, sənətşünaslıq və estetika məsələləri ilə məşğul olurdular. Şleyermaher təkcə teologiya ilə deyil, həmçinin əxlaq problemləri ilə ciddi maraqlanırdı. Bu baxış bucağından Romantizm fəlsəfəsi sanki müxtəlif biliklərin integrativ əlaqələndiricisinə çevrilmişdir.

İctimai fikir tarixində fəlsəfi problematikaya yeni tip yanaşmanın əsasını qoyan romantiklər bədii fəlsəfi yaradıcılıqda və ədəbiyyatşünaslıqda bir çox metodoloji üsul və vasitələrin yaranmasına səbəb olmuşdular [7, s.38]. Romantizm fəlsəfəsinin nəzəri-estetik prinsipləri, yaradıcılıq üsulları digər cərəyanların nümayəndələri tərəfindən əxz olunurdu. Bədii-ədəbi yaradıcılığın fəlsəfi-estetik cəhətdən ümumiləşdirilməsi, sənətin fəlsəfi mahiyyət baxımından dəyərləndirilməsini əsaslandıran filosof-romantiklərin nəzəri-estetik prinsipləri uzun müddət aktuallığını qorudu. Bu nöqteyi-nəzərdən, demək olar ki, Romantizm cərəyanı nümayəndələri metodologiya sahəsində bir çox nailiyyətlər əldə etmiş və bu sahənin müstəqil elm kimi müəyyənəşdirilməsinə təsir göstərmişdilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi tədqiqatçıların romantiklərin “heç bir qanun və üsluba sığmadıqlarını” (Kazımoğlu), hər hansı metodun çərçivəsi, hüdudları ilə qənaətlənmədiyini (Tik, Vakenroder) iddia etmələrinə baxmayaraq, müasir dövrdə humanitar sahədə tətbiq olunan bədii, fəlsəfi və elmi metodların bir çoxu romantik təfəkkürün məhsulu olaraq yaranmışdır. Romantizm cərəyanı nümayəndələri tərəfindən sistemləşdirilən tarixilik, millilik, universallıq prinsipləri (A.Şlegel), tarixiliklə müasirliyin əlaqələndirilməsi (J.de Stal və Şatobrian), müqayisəli-mifoloji (Şelling, Qrim qardaşları), subyektiv-idealist, bədii bioqrafik, estopsixoloji-tənqidi metodlar, habelə sonradan ayrıca cərəyana çevrilmiş hermenevtika [1, s.67] və impressionizm cərəyanları bu qəbildəndir. Bütün bunlara baxmayaraq, Romantizmin bu səpgidə öyrənilməsi, demək olar ki, yox dərəcəsindədir.

Romantizm cərəyanı Azərbaycan filosofları və ədibləri tərəfindən heç öyrənilməmişdir desək, yanlışlığa yol verərik. Lakin bir cəhəti xüsusi qeyd etməliyik ki, sovet quruluşu illərində hər şeyə, bütün fəaliyyət növlərinə hakim kəsilmiş metodoloji, nəzəri və ideoloji doqmatizm bütün elm sahələri ki-

mi fəlsəfənin də başı üstündən “Domokl qılınıcı” kimi asılmışdı. Tədqiqatçı ustalığından və intellektual səviyyəsindən asılı olmayaraq “müəyyən edilmiş” nəzəri, ideoloji və metodoloji stereotiplərdən kənara çıxma bilməzdi. Romantizmin tədqiqatçıları da həmin “sosial mərzədən” xali deyildilər. Məhz ona görə də Romantizm cərəyanı da qeyri-obyektiv yanaşma tərzinə məruz qalmış və sovet ideologiyası çərçivəsində “saf-çürük” edilmişdir.

Müasir dövrdəki tədqiqat əsərlərində nəzərə çarpacaq irəliləyişlər, obyektiv yanaşmalar müşahidə olunur. Təəssüf ki, bu problemə həsr edilmiş əsərlərin əksəriyyətində Romantizm bədii yaradıcılıq metodu və ya ədəbi cərəyan “həddi” ilə məhdudlaşdırılır. Sosio-mədəni universal cərəyan kimi səciyyələnən Romantizmin inkişaf xüsusiyyətləri, onun nümayəndələrinin yaradıcılığı bu və ya digər ölkədə tədqiqat obyektinə çevrilsə də, o bütövlükdə global mədəni məkanın və fəlsəfi fikir tarixinin xüsusi əhəmiyyət daşıyan mərhələsi kimi tədqiq edilməmişdir. Belə səciyyəli tədqiqatın zəruriliyi tədqiqatçıların əksəriyyəti [3, s.47] tərəfindən vurğulansa da, Romantizmin fəlsəfi fikir tarixində mühüm və növbəti mərhələ kimi öyrənilməsi, demək olar ki, yox dərəcəsindədir.

Romantizm cərəyanına hərtərəfli baxış belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, bu cərəyan nümayəndələrinin irsinə “ya-ya” prinsipilə yanaşaraq teist-ateist, mütərəqqi-mürtəce, inqilabçı-mühafizəkar, aktiv-passiv, xalqçı-fərdiyyətçi, millətçi-kosmopolit və s. kimi epitetlər qarşıdurması şablonu ilə dəyərləndirmək əsla yolverilməzdir. Onların yaradıcılığı son dərəcə ziddiyyətlidir. Gerçəklik hadisələrini qiymətləndirmə meyarlarında romantiklər konkret vəziyyətdən çıxış edərək mühafizəkar və ya inqilabçı mövqe tuta, ictimai hadisələrin gedişatından asılı olaraq passiv müşahidəçi, xəyali məkan “sakini” və ya proseslərə fəal münasibət göstərən iştirakçı ola bilərlər. Bu ciddi nöqsanı aradan qaldırmaq üçün araşdırılan problemə yanaşmada nəzəri, ideoloji, metodoloji plüralizm prinsipinə söykənməklə adekvat tədqiqat aparması son dərəcə aktual bir vəzifədir.

Aydındır ki, romantiklərin yaradıcılığında fəlsəfi təfəkkür tərziləri ilə bədii təfəkkür tərzinin birləşdirilməsinə cəhd edilir. Məhz bunun nəticəsidir ki, Romantizmdən yazan bütün müəlliflərin əsərlərində eyni məsələlərə dair fərqli, bir çox hallarda isə zidd fikirlərə rast gəlirik. Bunlara yol verməmək üçün romantiklərin yaradıcılığını “vahid konseptual karkas” əsasında yox, plüralizm prinsipi zəminində tədqiq etmək zəruridir.

Fəlsəfə və ictimai fikir tarixində Romantizmin təsiri və ənənələrindən bir çox fəlsəfi məktəb və filosoflar bəhrələnmişdilər. Xüsusilə, fəlsəfi Romantizm ənənələrini modernizm, ekzistensializm, “Həyat fəlsəfəsi” cərəyanları, Şopenhauer, Helderlin, Kerqeor, Vaqner, Nitsşe, Kamyu kimi filosoflar davam etdirmişdilər [2, s.153]. XIX-XX əsrlərdə bir sıra filosof və yazarların dünyagörüşündə qabarıq təzahür edən romantik tendensiya bizi bu mütəfəkkirləri fəlsəfi romantizmin davamçısı kimi səciyyələndirməyə imkan verir. Geniş oxucu auditoriyası üçün, xüsusilə də keçmiş sovet məkanı hüduqlarında naməlum qalan belə mütəfəkkirlərin - O.Şpann, Q.Kayzerlinq, X.C.Çemberlen, A.Vensilin yaradıcılıqlarının tədqiqinə ehtiyac vardır.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək, bir daha vurğulamaq istərdik ki, ictimai-fəlsəfi fikrin inkişafında varislik prinsipinin tələbləri baxımından Romantizm cərəyanının ictimai-fəlsəfi fikir tarixində yeri, rolu, spesifik əhəmiyyətinin xüsusi tədqiqat obyektinə çevrilməsi, onun dünya ictimai-fəlsəfi və bədii fikrinin sonrakı inkişafına təsirinin öyrənilməsi nəinki aktuallıq kəsb edir, həm də mənəvi-mədəni inkişaf prosesinin obyektiv qanunauyğunluğu və məntiqi tələbidir.

Açar sözlər: romantizm, romantizm fəlsəfəsi, romantizmin yaradıcılıq stili və metodları, hermenevtika, dünyanın irrasional mənimsənilməsi

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Hacıyeva A.Ə. Mədəni-tarixi irsin tədqiqində hermenevtikanın fəlsəfi və metodoloji əhəmiyyəti. Bakı: Adiloğlu, 2004, 168 s.
2. Kompridis N. Philosophical romanticism. Routledge, 2006, 304 p.
3. Кулизаде З.А. Из истории азербайджанской философии VII-XVI в. Баку: Азернешр, 1992, 237 с.
4. Кулизаде З.А. Концептуальные проблемы исследования социокультурного развития (конец XX – начало XXI в.), в 2-х ч. Баку: Текнур, 2009, ч. I, 396 с.
5. Manfred F. The philosophical foundations of early German romanticism. SUNY Press, 2004, 286 p.
6. Məmmədova A.S. XX əsr Azərbaycan romantizminin fəlsəfəsi (Məhəmməd Hadi irsinin tədqiqi əsasında). Bakı: Bakı Universiteti, 2003, s.160-166.
7. Paşayev M.C. Azərbaycanda ədəbi məktəblər. Bakı: Ziya-Nurlan, 2004, 391 s.

Афэг Мамедова

**РАССУЖДЕНИЯ ОБ АКТУАЛЬНОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ
РОМАНТИЗМА В ФИЛОСОФСКОМ АСПЕКТЕ**

Резюме

В статье анализируется место романтизма как универсального социокультурного течения в истории общественной и философской мысли. Подчеркивается, что после кризиса в движении просветления, началось всестороннее исследование романтизма раскрывший фундаментальные неоклассические Европейские философские основы, как универсального социокультурного течения, как важного этапа в современном глобально-культурном пространстве и философском сознании. Отмечается, что с середины XVIII века глобально-культурном пространстве романтизм, как универсальный феномен последние две тысячелетия выступает как ведущее культурно-историческое движение в различных сферах нравственной культуры.

Ключевые слова: романтизм, философия романтизма, творческий стиль и методы романтизма, герменевтика, иррациональное освоение мира

Afag Mammadova

ACTUALITY OF ROMANTISM RESEARCH IN THE PHILOSOPHICAL ASPECT

Summary

The article analyzes the place of romanticism as universal social-cultural currents in the history of social and philosophical thought. It is noted that after the crisis of enlightenment movement, romanticism explaining the fundamental grounds of neoclassical European philosophy, as universal social-cultural trend, as a main stage in the contemporary global-cultural space and in the history of philosophical thought is studied in detail in the article. Since the middle of XVIII century Romanticism as a universal phenomenon in the global cultural space, in the last two centuries serves as one of leading cultural and historical movements in different areas of spiritual culture.

Keywords: romanticism, the philosophy of romanticism, creative style and methods of romanticism, hermeneutics, irrational development of the world